

ג. פסקה שנייה (ח-ג): התערבות אלישע ופניית נעמן אליו

1. תגובתו של אלישע על פי הנחותיו של מלך ישראל

ח וַיְהִי כִשְׁמַע אֱלִישֶׁע אִישׁ הָאֱלֹהִים
כִּי קָרַע מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל אֶת בְּגָדָיו
וַיִּשְׁלַח אֶל הַמֶּלֶךְ לֵאמֹר:
לָמָּה קָרַעְתָּ בְּגָדֶיךָ?
יְבֹא נָא אֵלַי וְיִדַע כִּי יֵשׁ נְבִיא בְּיִשְׂרָאֵל.

האם ידע אלישע את מה שאנו יודעים מתחילת הסיפור, כי אכן אליו - אל "הנביא אשר בשמרון" - מועדות פניו של נעמן מלכתחילה?
נטייתנו הטבעית היא לענות שאכן ידע זאת, שהרי אלישע - נביא הוא, ומסתבר שה' לא העלים ממנו את העובדות המסופרות בראש סיפורנו והנוגעות אליו ואל תפקידו.¹
אולם אם כך הדבר, מהי כוונת דבריו של אלישע "יבא נא אלי וידע כי יש נביא בְּיִשְׂרָאֵל", נעמן הרי יודע זאת זה מכבר, ועל מנת להגיע אל הנביא בא לישראל! מי שאינו יודע דבר זה הוא דווקא מלך ישראל, ולפיכך היה על אלישע לומר: 'לא מתאנה הוא לך, ולא ממך הוא מבקש לאסוף איש מצרעתו. יבוא נא אלי, כי אותי הוא מבקש'.²
הבה נעלה אפוא את האפשרות האחרת: אלישע לא ידע את העובדות הנמסרות לנו בראש הסיפור.³ ועל הקושי בהעלמת הדבר מאלישע נענה בעוד מספר שורות.
לפי אפשרות פירוש זו קיימת אירוניה אף בסיטואציה זו, והיא הפוכה מזו שנכחנה בה בסיטואציה הקודמת, בתגובתו של מלך ישראל:⁴ אלישע, שאינו יודע את העובדות,

1. על הקושי בהעלמה מנביא של עובדות הנוגעות אליו ואל תפקידו עמדנו לעיל 'השונמית' ד' (ובהערות שם). על סיבת ההעלמה מאלישע באותו הסיפור עמדנו שם בעיון 101.
2. על קושיה זו ניתן להשיב כי תגובתו של אלישע היא אירונית. בעצם היה רוצה לומר: 'יבוא נא אלי ותדע אתה כי יש נביא בישראל'. אף לפי הפשט הגלוי של מילותיו: "וידע כי יש נביא בְּיִשְׂרָאֵל", אין אלישע אומר דבר שאינו אמיתי: אף אם כוונת נעמן הייתה להגיע אל הנביא, הרי עדיין אינו "יודע" בפועל כי יש נביא בישראל, שכן עדיין לא הוכח לו הדבר.
3. ועל כן נאמר בראש פסוק ח: "וַיְהִי כִשְׁמַע אֱלִישֶׁע אִישׁ הָאֱלֹהִים כִּי קָרַע מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל אֶת בְּגָדָיו...". משמע שרק זה הדבר שהביא את אלישע להתערב, ולא עצם שמועת בואו של נעמן.
4. בסיטואציה הקודמת טעה מלך ישראל בכוונות שייחס לארמים (ראה בעיון הקודם סעיף 7), ואילו בסיטואציה הנוכחית דווקא מכוון אלישע בלא דעת אל כוונתם האמיתית, כפי שנבאר בגוף העיון בהמשך.

מציע לפתור את הבעיה על בסיס הנחותיו המוטעות של מלך ישראל, אולם למעשה, מה שהוא מציע כפתרון תואם את מטרתם המקורית של הארמים. על פי תפיסה זו מופיע אלישע כמי שמציל את מלך ישראל מפני רעתו (הדמיונית) של מלך ארם. תכלית דבר זה היא שלא רק מלך ארם ושר צבאו ידעו כי יש נביא בישראל, אלא אף מלך ישראל ידע זאת לא פחות מהם, שהרי התערבות הנביא היא שהצילה אותו (לפי דעתו) מתגרת ידו של מלך ארם. על כן אין קושי בהעלמה שהעלים ה' מנביאו: כוונת הדבר היא לאפשר את התערבותו של אלישע במהלך העניינים כמי שהציל בתום לב את מלך ישראל משרירות לבו של מלך ארם המתאנה לו.

2. התיקון הכפול בדבריו של אלישע

דבריו של אלישע אל מלך ישראל נועדו ליישר את השקפותיהם המוטעות של שניים, של נעמן ושל מלך ישראל

תיקון השקפתו של נעמן: באמרו למלך ישראל "יבא נא (- נעמן) אֵלַי", מתקן אלישע את תפיסתו של נעמן (ושל מלכו) כי הנביא הישראלי מצוי בחצר המלך כאחד מפקידיו אוכלי שולחנו. על פי תפיסתם המוטעית הזאת ציפו הארמים בוודאי שהמלך יִזְמֵן את הנביא אליו, ויפקוד עליו למלא את תפקידו שבעבורו הוא מקבל משכורת מאת המלך.⁵ אולם אלישע אומר "יבא נא אֵלַי", ובכך הוא מגלה את עצמאותו כנביא: אין הוא סר למרותו של מלך ישראל, ואין הוא מאוכלי שולחנו. לפיכך לא הוא שיבוא אל המלך, ואף לא אל נעמן הארמי, שאותו אין הנביא מכיר כלל. מי שזקוק לעזרתו של הנביא, ימחל על כבודו ויטריח עצמו אל האיש שאותו הוא מבקש.

כבר בעמידה זו על כבודו ועל עצמאותו של הנביא ישנו לקח לנעמן הארמי. עוד בטרם זכה להתרפא מכוחו של הנביא הזה, נודע לו לנעמן "כִּי יֵשׁ נְבִיא בְּיִשְׂרָאֵל", והוא איננו דומה לנביאי אומות העולם: הוא אינו תלוי בדעת מלכו ואינו מקבל ממנו פקודות.

תיקון השקפתו של מלך ישראל: זה הוא הדבר המובע ישירות בדברי אלישע. אין הכוונה לטעותו של מלך ישראל, שסבר כי מלך ארם מתאנה לו בדרישתו. את טעות זו דווקא הותיר אלישע במקומה.⁶ הדבר שאותו בא אלישע לתקן הוא תגובתו ההיסטרית של מלך ישראל, אותו חוסר אונים מוחלט שהובע בקריאתו ובקריעתו. "לְמָה קָרַעַתָּ בְּגָדֶיךָ?" מוכיחו הנביא. מה לך נבהל? האם אינך יודע כי יש נביא בישראל המסוגל לפתור את מצוקתך?! אין מקום לייאושך! "יבא נא אֵלַי" אומר הנביא בביטחון מוחלט,

5. ראה בעיון הקודם סעיף 6.

6. אלישע נהג כך או מכיוון שהוא עצמו לא ידע את האמת, שכוונת נעמן היא להגיע אליו, כפי שנטען בסעיף הקודם, או מכיוון שאלישע התעלם מן האמת הזאת בכוונה, כפי שהעלינו אפשרות זו בהערה 2 לעיל.

"וַיִּדַע" הארמי הזה, ותדע אתה, הנבהל ומבזה עצמך בתגובתך, "כִּי יֵשׁ נְבִיא בְּיִשְׂרָאֵל" המסוגל להענות לאתגר הארמי הזה.

השקט הבוטח הזה והכבוד העצמי שאותם מפגין הנביא בדבריו אלו, הם תשובת המשקל לביזוי העצמי ולנמיכות הרוח שהפגין מלך ישראל בקרעו את בגדיו.⁷ ובכך מתחיל הנביא את מאבקו על שינוי היחס של הארמים כלפי ישראל באותו דור.

ישעיהו ל', טו כִּי כֹה אָמַר ה' אֱלֹהִים קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל:

בְּשׂוֹבָה וְנַחַת תִּנְשְׁעוּן, בְּהִשְׁקָט וּבְבִטְחָה תִהְיֶה גְבוּרַתְכֶם...

3. הפגישה שלא נתקיימה

ט וַיָּבֵא נַעְמָן בְּסוּסוֹ וּבְרֶכְבּוֹ

וַיַּעֲמֵד פֶּתַח הַבַּיִת לְאֵלִישָׁע.

"יָבֵא נָא אֵלַי" אמר אלישע, ומייד נאמר: "וַיָּבֵא נַעְמָן". נדמה אפוא כי שר הצבא הארמי מוכן לכפוף את ראשו, ולהִידַע כי יש נביא בישראל וכי ישועתו תלויה בו. אולם מייד בהמשך הפסוק אנו מושבים אחור: "וַיָּבֵא נַעְמָן בְּסוּסוֹ וּבְרֶכְבּוֹ...". נעמן להוט להיפטר מצרעתו, ומוכן להישמע לכל עצה וללכת על פיה עד קצווי ארץ, אך אינו מוכן לוותר על גאוותו ועל כבוד מעמדו התקיף כשר צבא ארם.

כשם שהיה מוכן להישמע לעצת הנערה הקטנה מארץ ישראל ולשים פניו לשומרון, אך בעשותו זאת הוא פונה אל מלך ישראל ומביא עמו איגרת ממלכו המצוה לרפאו, כך גם עתה: נעמן מוכן להישמע לדבר אלישע "יָבֵא נָא אֵלַי", אולם בעשותו כן, הוא מופיע בפתח ביתו של הנביא "בְּסוּסוֹ וּבְרֶכְבּוֹ" - בכל עצמתו הצבאית, ומבליט בכך את עדיפות כוחו ושלטונו. כשם שנעמן קלט מדברי הנערה רק את הצד הגלוי שבעצתה, אך לא את הרמז הפנימי הגלום באותו אירוע (ראה בעיון הקודם סעיפים 3-4), כך גם עתה: הוא קולט בדברי אלישע רק את ההיבט הטכני, "יָבֵא נָא אֵלַי..." - "וַיָּבֵא נַעְמָן...", אולם אין הוא מִפְנִים את מה שנאמר בהמשך דברי אלישע: "וַיִּדַע כִּי יֵשׁ נְבִיא בְּיִשְׂרָאֵל". לא נעמן הוא שִׁדַּע כִּי יֵשׁ נְבִיא בִּישְׂרָאֵל, אלא אותו נביא ובני עמו יָדְעוּ כִּי יֵשׁ שֵׁר צֶבֶא תִקִּיף בארם.

גסות הופעתו של נעמן לפני ביתו של אלישע מובעת בשתיים:

ראשית, בהדגשת הכתוב כי נעמן בא "בְּסוּסוֹ וּבְרֶכְבּוֹ". מה לאלו ולסיוע שהוא מבקש מאת הנביא? ודאי סבר נעמן כי הללו יעשו רושם רב על הנביא, ואולי אף יפחידוהו, ובכך יגבירו את השתדלותו בריפוי שר הצבא הארמי.

שנית, נעמן אינו נכנס לביתו של אלישע. לו היה חפץ להיכנס שמה, היה הדבר מחייבו לרדת מעל סוסו ולהיכנס לבית הנביא לבדו, או בליווי מצומצם. כך היה כל

7. ראה בעיון הקודם סעיף 7.

פארו נותר מחוץ לבית, ומאבד כל השפעה. מלבד זאת, לו נאלץ להיכנס לבית הנביא ולבקש ממנו בענווה על רפואתו, היה בכך ביטוי של כניעה והשפלה מצדו. על כן נאמר: "וַיַּעֲמַד פֶּתַח הַבַּיִת לְאֵלִישָׁע". "וַיַּעֲמַד" זה, אין פירושו 'ויעמוד על רגליו', אלא 'ויעצר'. נעמן הרכוב על סוסו בראש יחידה צבאית הכוללת סוסים ומרכבות, נעצר בפתח ביתו של אלישע וממתין.

למה ממתין נעמן? לכך שהנביא יואיל לצאת מביתו, יסיר את כובעו בהכנעה לפני שר הצבא העומד בראש חייליו, וישאל: 'במה יוכל עבדך לסייע ביד אדוני שר הצבא?'. לו היה אלישע נוהג בדרך זו, היה ממשיך את תגובתו הנלעגת של מלך ישראל, והיה מבטל את הכוונה הצפונה בהשתלשלות כולה - להכניע את גאוותו של נעמן ולהביאו להכרת ערכם של ישראל. העמידה על כבודו של הנביא כאן ולכל אורך הסיפור היא מעיקרי כוונת הסיפור. כבודו של הנביא הוא כבודם של ישראל, וכבודם של שני אלו הוא כבודו של אלוהי ישראל.⁸

הסיטואציה המתוארת בפסוק זה (ט) מהווה התגלמות רמוזה של אחד המוטיבים הרווחים במקרא: תיאורו של עימות בין הנביא, המייצג את אלוהיו הבלתי-נראה, לבין כוח ארצי גס העומד מולו ומנסה להשתלט עליו.⁹ המיוחד כאן הוא, שהשתלטות זו אינה נעשית - כרגיל במקרא - במגמה להשתיק את הנביא ולבטל את פעילותו, אלא ההפך מכך: היא נעשית כדי לנצל את כוחו הנבואי למטרתו של בעל הכוח הארצי.¹⁰

4. המבחן המכריע

י וַיִּשְׁלַח אֱלֹהֵי אֱלִישָׁע מְלֶאכֶּךָ לְאָמַר:
הֲלוֹךְ וְרַחֲצֵתָ שְׁבַע פְּעָמִים בַּיַּרְדֵּן
וַיֵּשֶׁב בְּשַׁרְךָ לֶךָ וְטָהַר.

זוהי השליחות השנייה ששלח אלישע בסיפורנו, לאחר ששלח קודם לכן אל מלך ישראל הזמנה לנעמן "יבא נא אלי". דבר זה מעורר סדרת שאלות שאותן שואל מלבי"ם במקומנו:

8. על כגון זאת ראוי לומר ביחס לנביא את שנאמר בתלמוד (כתובות יז ע"א) על המלך: "מלך שמחל על כבודו - אין כבודו מחול". כבודם של המלך ושל הנביא אינו כבוד פרטי שלהם, אלא של מי שאותו הם מייצגים. וראה בעיוננו לפרשת בהעלותך, סדרה שנייה, עמ' 186.
9. ראה לדוגמה את סדרת העיונים 'אחזיה' בספרנו פרקי אליהו, עמ' 414-484, ובייחוד את הנספח לסדרת עיונים זו.
10. דוגמה נוספת לכך נמצאת להלן ו', ח-כג, אלא ששם מגמת מלך ארם, מלבד ניצול כשרונותיו של אלישע למען צורכי הארמים, היא גם להשבית את פעולתו של אלישע בישראל.

- (א) אחר שלא יצא אלישע בעצמו אליו, אלא רק שלח מלאך, למה ציווה שיבוא אליו?
 (ב) ואם בא אליו, למה לא יצא אליו בעצמו?
 (ג) ולמה ציווה שירחוץ בירדן?

לשתי השאלות הראשונות נמצאת תשובה בדברינו בסעיף הקודם: אלישע ציווה שנעמן יבוא אליו כדי שידע "כִּי יֵשׁ נְבִיא בְּיִשְׂרָאֵל". הוא ציפה שנעמן יתייצב לפניו בענווה ויבקש מן הנביא לטהרו מצרעתו. אין לדעת כיצד היה נוהג הנביא, לו היו צפיותיו מתגשמות. יתכן שלו נהג נעמן בדרך זו, היה מתקצר תהליך טהרתו ונחסכת הליכתו לירדן, ואז הייתה מובנת כוונת הנביא שאמר "יָבֹא נָא אֵלַי". במקרה כזה היה זוכה נעמן בטהרתו מחמת עצם בואו אל הנביא ומחמת עמדו לפניו בכפיפת ראש. אולם לא כך נהג נעמן. תיאור בואו אל פתח ביתו של אלישע והכוונה הצפונה בתיאור זה, נידונו בסעיף הקודם. בנסיבות הללו, שאלישע ודאי הֵצִר על קיומן, נמנע הנביא מלצאת אל נעמן, יציאה שהייתה מתפרשת כביטוי של כניעה והשפלה עצמית. במקום זאת הוא שולח אליו מלאך ומורה לנעמן ללכת שוב - הליכה שלישית במספר!¹¹ אמנם נעמן כבר הלך שתי הליכות כדי לזכות בטהרתו, אך כיוון שליווה אותו במעשים המביעים גאווה ותקיפות כלפי מלך ישראל וכלפי הנביא בישראל, התרחק כל פעם ממטרתו. בהליכתו אל מלך ישראל, ולא ישירות לנביא, כמעט הגיע נעמן למבוי סתום, שכן המלך לא הבין את כוונת האיגרת השלוחה אליו מידי מלך ארם, ולא ידע כיצד לנהוג בנעמן; רק התערבותו של אלישע הצילה את המצב. בהליכתו לאלישע נראה שנעמן היה יכול לזכות ברפואה מיידית, אך שוב גאוותו פגעה באפשרותו להיטהר, והרחיקה אותו ממטרתו. עתה עליו ללכת בשלישית כדי שיהא ראוי לזכות בטהרתו.

נותרה אפוא שאלתו השלישית של מלבי"ם: מדוע ציווה אלישע על נעמן ללכת דווקא לירדן, ולרחוץ בו שבע פעמים? האם מטרתה של הוראה זו אינה אלא לטלטל את נעמן ממקום למקום? דבר זה אינו מתקבל על הדעת. כמו בפעמים הקודמות, כך גם הפעם, נדרש נעמן לפעול פעולה שתהא בה הכרה בתלותו בישראל. רק כאשר יִכְנַע נעמן לפני ייצוג זה או אחר של ישראל, ויעשה זאת בכפיפת ראש ובענווה, יזכה ברפואתו. אנו יכולים ללמוד שזו אכן תכלית הוראתו של אלישע, מתגובתו של נעמן לדברי השליח (פסוקים יא-יב): "וַיִּקְצַף נְעֻמָן וַיֵּלֶךְ וַיֹּאמֶר... הֲלֹא טוֹב אָמְנָה וּפְרָפֶר נְהָרוֹת דְּמִשְׁק מְכַל מִימֵי יִשְׂרָאֵל, הֲלֹא אֶרְחֹץ בָּהֶם וְטִהַרְתִּי".

11. ההליכה הראשונה הייתה מדמשק לשומרון; השנייה מחצר מלך ישראל אל ביתו של אלישע; ועתה מורה לו הנביא ללכת מביתו אל הירדן.

כמו במקומות רבים במקרא, ניתן ללמוד על כוונתם של ציווי או של פעולה שלא נתפרשה כוונתם בכתוב, מן התוצאה הבאה בהמשך הסיפור.¹² התקוממותו של נעמן כנגד הוראתו של אלישע אינה נובעת מן הטורח שיש בפעולה זו;¹³ היא נובעת מן העלבון הכפול שחש נעמן בהתייחסותו של אלישע אליו: העלבון האחד נובע מהעדר היחס האישי והכנוע מצד אלישע, בניגוד לצפיותו של נעמן (פסוק יא, וראה דברינו על כך בסעיף הבא); והעלבון האחר נובע מהתניית טהרתו בטבילה פשוטה וטבעית בנהר הירדן הקטן, החוצה את ארץ ישראל לאורכה, בעוד נעמן עצמו בא מן העיר המפוארת דמשק, המוקפת נהרות רחבי ידיים ומרשימים בהרבה מן הירדן הקטן.

נעמן נדרש תחילה להכיר בתלותו בשבויה קטנה מארץ ישראל - ולא כפף ראשו (אף שקיבל את עצתה); אחר כך נדרש להכיר בתלותו בנביא שבישראל - ולא כפף ראשו (אף שהגיע עד לפתח ביתו); עתה הוא נדרש להכיר בתלותו בארץ ישראל ובמימיה - בנהר הירדן.

שלושת אלו - הנערה הקטנה, הנביא הספון בביתו הצנוע והנהר הקטן, מבטאים היבטים שונים של 'ישראל' שבהם תלוי נעמן: העם הקטן והחלש מארם; כוחו הרוחני של עם זה, המיוצג בנביא; וארצו של עם זה, המשמשת מדרס לגדודי ארם, אך במימיה צפונה טהרה לבני האדם.

אם יכפוף נעמן את קומתו הפעם, ויכיר סוף סוף בתלותו ב'ישראל' (והפעם בארץ ישראל ובמימיה), יזכה בטהרתו. אולם אם יעמוד במרדו, ויסרב להכיר בעליונותו של 'ישראל' ובתלותו בו, יישאר מצורע כשהיה, ולא יזכה עוד בהזדמנות להיטהר.

וגדול הניסיון האחרון שעומד בו נעמן מן הניסיונות הראשונים: עצתה של הנערה יכולה הייתה להתפרש לו כמקרה בעלמא, נטול כל משמעות סמלית רמוזה - וכך אכן נתפרשה לו, ועל כן קיבל את עצתה; הליכתו אל הנביא יכולה הייתה להתפרש לו כצעד טכני נטול כל משמעות רוחנית - וכך אכן נתפרשה לו, ועל כן לא סרב להליכה זו. אולם הציווי על הרחצה בירדן נראה לנעמן ממש כהשפלה מכוונת של כבודו וכבוד ארצו. ועל כן גדולה חמתו, והוא מתכוון להסתלק מן המקום בכעס.

באמת, בפעם הזאת אין נעמן יכול לעשות כפי שעשה בפעמים הקודמות: לקבל את העצה רק במובן המעשי-הפורמלי, אך להפוך את משמעותה הפנימית בהתנהגות המפגינה את שררתו וגאוותו. קבלת העצה עתה מחייבת את נעמן לרדת לירדן, לפשוט את בגדיו, שבהם ודאי ניכר מעמדו כשר צבא ארם, ולטבול ב'מִימֵי יִשְׂרָאֵל' שבע פעמים כמצַנֵּת הנביא כשהוא לבדו, נטול כל סממני הליווי הקודמים - סוסים ורכב - וללא יכולת להרשים שום אדם. כאן, בניגוד לפעמים הקודמות, באפשרותו או לקבל את העצה בשלמותה, או לדחותה כולה.

12. ראה מה שכתבנו על עיקרון זה בעיון הקודם סעיף 4 ובהערה 15 שם.

13. ממילא היה על נעמן לחצות את הירדן בדרכו חזרה לארם, ראה להלן ז', טו.

5. נאום נעמן - מבנהו ומשמעותו

יא וַיִּקְצֹף נְעֻמָן וַיֵּלֶךְ
 וַיֹּאמֶר: הֲנֵה אֲמַרְתִּי, אֵלַי יֵצֵא יְצוֹא
 וְעַמְד וְקָרָא בְשֵׁם ה' אֱלֹהָיו וְהִנִּיף יָדוֹ אֶל הַמָּקוֹם
 וְאָסַף הַמְצָרֵעַ.
 יב הֲלֹא טוֹב אַבְנָה (אֲמָנָה) וּפְרָפֵר נְהָרוֹת דְּמֹשֶׁק
 מִכָּל מִיַּמֵי יִשְׂרָאֵל
 הֲלֹא אֶרְחֹץ בָּהֶם וְטַהַרְתִּי!
 וַיִּפֹּן, וַיֵּלֶךְ בְּחֻמָּה.

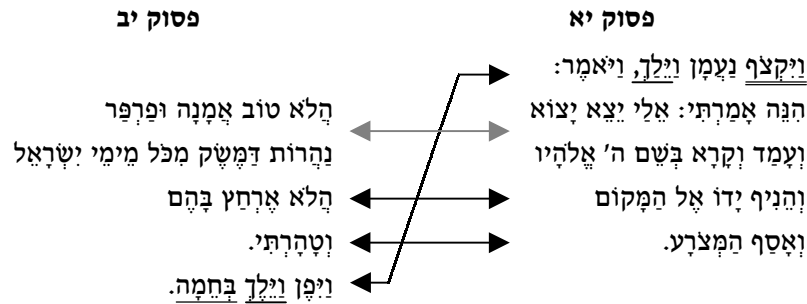
יש לשים לב למבנה הנאום הכעוס הזה של נעמן: הנאום בנוי משני חלקים, פסוק יא ולעומתו פסוק יב. בכל אחד מן החלקים מעלה נעמן אפשרות תיאורטית לטהרתו, אפשרות שלא נתגשמה. לפני חלקו הראשון של הנאום מתוארת תגובתו הרגשית - "וַיִּקְצֹף נְעֻמָן" - ולאחריה פעולתו המעשית "וַיֵּלֶךְ". לאחר חלקו השני של הנאום מתהפך סדר התיאור: תחילה הפעולה המעשית - "וַיִּפֹּן וַיֵּלֶךְ", ואחר כך תיאור מצבו הנפשי בעשותו כן - "בְּחֻמָּה". נמצא גוף נאומו של נעמן מוקף בתיאור הבנוי בדרך כיאסטית, כשהיחידה כולה פותחת במילה "וַיִּקְצֹף" ומסיימת במילה "בְּחֻמָּה". ההקבלה בין שני החלקים בולטת: בחלק הראשון מתרעם נעמן על מה שאלישע צפוי היה לעשות לפי דעתו, ולא עשה, ולו היה עושה היה מביא ל'אסיפת המצורע'.¹⁴ בחלק השני מתרעם נעמן במשתמע על עצת אלישע לטבול בירדן, עצה חסרת תועלת לפי דעתו, והוא מעלה בדבריו את החלופה שאף לפי 'שיטת' אלישע (שיעץ לטבול במים כדי להיטהר), עשויה הייתה להועיל לו לטהרו מצרעתו - הרחיצה בנהרות דמשק.¹⁵

14. את המילים "ואסף המצרע" ביאר רד"ק כמקרא חסר: "בשר המצורע, כלומר, מקום הצרעת". דוגמה נוספת למקרא חסר בדברי נעמן בפסוקנו נמצאת במילים "והניף ידו אל המקום" - שפירושו (לדעת המפרשים ההולכים בעקבות התרגום הארמי, ואין זו דעת רלב"ג) 'אל מקום הצרעת'.

לשימוש הכפול הזה שעושה נעמן בדיבור חסר שיש להשלימו במחשבה, ישנה סיבה פסיכולוגית אחת: נעמן אינו רוצה להזכיר במפורש את דבר היותו מצורע, ועל כן הוא מתבטא בצורה סתמית - "המקום" בגופו, בלא להגיד שזהו מקום הצרעת בגופו; "ואסף המצרע" - כביכול מדובר על אדם זר, בלא להגיד שזהו בשרו המצורע.

15. נאום כעוס נוסף בנוי בדרך דומה, נאומם של דתן ואבירם בספר במדבר ט"ז, יב-יד. אף שם בנוי הנאום משתי מחציות מקבילות, אלא שסדר טענותיהם הפוך מזה שבנאום נעמן: במחצית הראשונה הם מאשימים את משה על הרע שעשה להם, ואילו במחצית השנייה הם מאשימים אותו על הטוב שהבטיח להם ושלא קיים. ראה ניתוח נאומם בעיוננו לפרשת קרח, סדרה שנייה, עמ' 232-233.

שתי האפשרויות שמעלה נעמן לטיהורו מצרעתו מציינות תחילה את פעולת הטיהור - הנפת יד הנביא אל מקום הצרעת או הרחיצה בנהרות דמשק, ואחר כך את התוצאה החיובית - אסיפת הצרעת או הטהרה. הבה נציב את שני חלקי הנאום בהקבלה:

על פי תרשים זה, ראוי היה להקביל את הפתיחות של שני חלקי הנאום: "הֲנֵה אָמַרְתִּי: אֵלֵי יֵצֵא יֵצֵא וְעֵמֵד וְקָרָא בְּשֵׁם ה' אֱלֹהָיו" - "הלא טוב אָמְנָה וּפְרָפֵר נְהָרוֹת דְּמֶשֶׁק מִכָּל מִימֵי יִשְׂרָאֵל". אולם במבט ראשון יש כאן ניגוד: צפיינו מאלישע דווקא נראית חיובית: הוא קיווה לתפילת הנביא ולקריאתו בשם ה', ובכך הוא מבטא לכאורה הכרה בה' אלוהי ישראל. במשפט המקביל, לעומת זאת, מבטא נעמן זלזול בירדן ובכל מימי ישראל, ובכך הוא ממשיך את התנשאותו כלפי ישראל ומה שמייצגם. באמת, הכרתו של נעמן בה' בחלק הראשון של נאומו נראית תמוהה: לא זו בלבד שהיא אינה הולמת את התנהגותו של נעמן עד עתה, ואף בשעה זו עצמה, אלא שהיא עומדת כנגד ההצהרה שהוא עתיד להצהיר לאחר טהרתו, בעמדו לפני אלישע (פסוק טו): "הֲנֵה נָא יִדְעֵתִי כִּי אֵין אֱלֹהִים בְּכָל הָאָרֶץ כִּי אִם בְּיִשְׂרָאֵל" - משמע שעד לאותה שעה לא ידע דבר זה.

נראה אפוא, שאת דבריו של נעמן בחלקו הראשון של נאומו יש להבין בהקשר הדתי-תרבותי שבו נאמרו. כבר ביארנו בעיון הקודם (בסעיף 6) כי צפיינו של נעמן ושל מלך ארם הייתה להימצאותו של נביא חצר בארמונו של מלך ישראל, נביא שיפעיל את כישוריו המאגיים המיוחדים כדי לרפא את נעמן מצרעתו. ממילא נראה, כי אף המעשים שלהם ציפה נעמן מצדו של אלישע טבועים הם בחותם המאגיה. בדרך זו היטיב ר' יוסף אבן כספי לפרש את דבריו נעמן:

"והניף ידו אל המקום" - הטעם: מקום הנגע, על דרך רופאי אליל או הקוסמים והמכשפים.

על פי זאת יש לפרש אף את דבריו נעמן "וְעֵמֵד וְקָרָא בְּשֵׁם ה' אֱלֹהָיו". אין כוונתו לכך שהנביא היה צריך להתפלל לה' הרופא כל בשר, אלא שעליו היה לקרוא קריאת לחש, כעין השבעה, הנהוגה בעת פעולה מאגית. קריאת הנביא בשם ה' אלוהיו (של הנביא, וכאן יש להבין שיוך זה ברמה האלילית) אינה אפוא לשם תפילה ואינה עיקר, אלא היא

הייתה אמורה ללוות את הנפת היד אל מקום הנגע. הנפת היד היא הפעולה המאגית והיא העיקר.

הבדל גדול ותהומי יש בין פעולה מאגית בעלת אופי אלילי, אשר בה מתיימר האדם לשלוט בטבע ובכוחות שמעל לטבע ולכוונם למטרותיו, לבין תפילה לאל כול יכול, אשר בה מכיר האדם באדנות ה' ובשלטונו על הכול, ובשל כך הוא מבקש מלפניו בענווה על צרכיו.¹⁶

דבריו של נעמן נובעים מחמת גאוותו הפגועה. דבר זה מובע בנאומו בבהירות: "הֲנֵה אֶמְרָתִי: אֵלֵי יֵצֵא יְצוֹא". הקדמת כינוי הגוף (המשמש כמושא) לתחילתו של המשפט, מבליטה את חשיבות אישיותו של נעמן בעיני עצמו: 'אלי תהא יציאתו של הנביא, לשמי ולכבודי'. קריאתו של הנביא בשם ה' אינה אפוא אלא אמצעי האמור לפעול בשירותו של נעמן, ואין בדבריו אלו של נעמן כל הכרה בה' אלוהי ישראל כפי שהיה נדמה לנו. אדרבה: דבריו הם ביטוי לגאוותו האלילית.

עתה מוארת ההקבלה בין פתיחותיהם של שני חלקי הנאום באור נכון: המקבילה לאמנה ופרפר נהרות דמשק הגדולים הוא ה'אני' של נעמן ("אֵלֵי יֵצֵא יְצוֹא"), שר הצבא הגדול היושב בדמשק. וכשם שנהרות דמשק טובים מכל מימי ישראל, ועל כן הם הראויים לרחיצת טהרה של נעמן, ולא נהר הירדן שאליו הפנהו הנביא; כך גם אישיותו של שר הצבא הבא מדמשק חשובה מזו של הנביא הישראלי, ועל כן היה על הנביא הזה לכבד את שר הצבא, לצאת אליו החוצה ולהעמיד לרשותו את כל אמצעי הריפוי המצויים בידיו (כולל קריאה בשם אלוהיו).

בשני חלקי הנאום מובעת אפוא עדיפות ארם על ישראל, והנאום כולו משקף את הכרתו המוטעית והמתנשאת של נעמן. כל עוד לא תשתנה הכרתו זו, לא יזכה נעמן בטהרה.

6. "מַעֲנֵה דָבָר יָשִׁיב חֲמָה" (משלי ט"ו, א)

יג וַיִּגְשׁוּ עֲבָדָיו וַיְדַבְּרוּ אֵלָיו וַיֹּאמְרוּ:
אָבִי, דָּבָר גָּדוֹל הִנְבִּיא דָבָר אֵלֶיךָ, הֲלוֹא תַעֲשֶׂה
וְאָף כִּי אָמַר אֵלֶיךָ רַחֵם וְטָהֵר.

לאחר שסיים נעמן את נאומו הכעוס נאמר עליו: "וַיִּפֶן וַיֵּלֶךְ בַּחֲמָה". אך "מַעֲנֵה דָבָר יָשִׁיב חֲמָה", כך למדנו בספר החכמה.

16. בעיונונו לפרשת שופטים, סדרה שנייה, סעיף א (עמ' 390-392) הבאנו את דברי פרופ' יחזקאל קויפמן (תולדות האמונה הישראלית, כרך א פרק יא), אודות הקשר בין המאגיה לבין הדת האלילית.

נעמן נאבק בסיפורנו בגאוותו, והוא נקרע בין רצונו העז להיטהר מצרעתו - דבר המחייבו להכניע את גאוותו - לבין הכרת ערך עצמו ושאיתו לבטא את עצמתו ביחס לישראל.

פעמיים ראינוהו מקבל עצה מאדם מישראל שנתפס על ידו כנחות ממנו: מן הנערה הקטנה מארץ ישראל, המשמשת כשפחת אשתו, ומן הנביא הישראלי שהזמין אותו לבוא אליו. מכך אנו למדים על נכונותו של נעמן להטות אוזן לעצתו של כל אדם הדורש את טובתו, אף כשהוא נחות בעיניו, ולנהוג על פיה.

אלא שבשתי הפעמים הללו קלקל נעמן בחוסר הבנתו את מה שנרמז לו בעצות הללו, וקיים אותן תוך הפגנת עליונותו ושלטונו. בכך גברה הגאווה על הענווה, ומנעה ממנו את הפתרון המיוחל.

והנה, דווקא עצתם של עבדיו, הבאה בנקודת המבחן הקשה ביותר שעמד נעמן בפניה במהלך סיפורנו, דווקא היא הצליחה במלואה והביאה לטהרתו. ובכן מהו סוד הצלחתם של עבדי נעמן?

ראשית, נזכיר את מה שאמרנו בסוף סעיף 4: הוראתו של אלישע לנעמן - "הֲלוֹךְ וְרַחֲצֵתָ שְׁבַע פְּעָמִים בַּיַּרְדֵּן, וְיֵשֵׁב בְּשֶׁרֶךְ לֶךָ וְיִטְהַר" - היא ההזדמנות האחרונה הניתנת לנעמן להרפא מצרעתו. הוראה זו אינה מותירה לו עוד דרך ביניים - לקבל את העצה באופן מעשי, אך להפוך את משמעה הפנימי על ידי התנהגות גאוותנית. כאן באפשרותו לקבל את העצה בשלמותה, על מלוא משמעותה, או לדחותה כולה ובכך לוותר על הסיכוי לטהרה.

שנית, אפשר שעובדת היותם של עבדי נעמן בני עמו - ארמים כמותו, מקלה עליו לקבל את עצתם. הללו אינם חשודים ב'נגיעה' לטובת ישראל, כפי שהיו הנערה הקטנה והנביא, ישראלים שניהם, אשר ניסו לרמוז לנעמן על עדיפות ישראל על ארם. שלישית, והוא השיקול המכריע בהסבר הצלחתם של עבדי נעמן, הוא תוכן דבריהם וניסוחם. עוד בטרם פתחו את פיהם נאמר עליהם:

וַיִּגְשׁוּ עֲבָדָיו, וַיְדַבְּרוּ אֵלָיו, וַיֹּאמְרוּ...

שלושת הפעלים המקדימים את דבריהם מביעים את הזהירות ואת ההיסוס שבהם נקטו העבדים בפנותם אל אדונם, לפני שניסו להניאו מהסתלקותו הכעוסה והנחפזת. אף פנייתם אליו בראש דבריהם בדרך כבוד - "אָבִי" - נועדה לרכך את הקושי שבהתערבותם בענייני אדונם.

ועתה לעצם דבריהם: הם טוענים טענה הגיונית, המחייבת את קבלת עצתו של אלישע בקל וחומר. וכך יש לבאר את דבריהם, תוך השלמות נחוצות הבאות בסוגריים מרובעים (הביאור הוא בעקבות התרגום הארמי ודברי המפרשים):

[אילו] דָּבַר גְּדוֹל (= קשה) הִנְבִּיא דְּבַר אֱלִיךָ [לעשותו כדי שתִּרְפָּא], הֲלוֹא תַעֲשֶׂה[ו], וְאֵף כִּי (= וכל שכן כאשר) אָמַר אֱלִיךָ רַחֵץ וְיִטְהַר [שהוא דבר קטן ופשוט, שעליך לעשותו].

כדי לתת תוקף לטענת הקל וחומר ולהמחיש את 'קלות' הדבר שאמר לו הנביא, הם מקצרים את הדרישה המקורית בדברי הנביא "הַלֹּךְ וְרַחֲצֵת שִׁבְעַ פְּעָמִים בַּיַּרְדֵּן" למילה אחת - "רְחֵץ".¹⁷

חשיבות רבה יש להשמטת מקום הרחיצה - הירדן - בדבריהם. בכך הם נמנעים מהזכרת יתרונה של ארץ ישראל ומימיה על פני ארם ומימיה, ומקלים על נעמן לקבל את דבריהם.

מהו 'הדבר הגדול', ההיפותטי, שלו היה הנביא דורשו מנעמן היה הלה עושהו? דבר זה לא נתפרש בדברי העבדים, אולם רשאים אנו להניח על פי ההקשר התרבותי המשותף להם ולנעמן, שהכוונה לדרישה מעין הדרישות שנהגו המכשפים והקוסמים לתבוע ממחלי פניהם. הללו חייבו לעתים את הפונה אליהם לעשות מעשים קשים ותמוהים או להשקיע מאמץ ניכר ולהשיג דברים שיש קושי רב להשיגם.¹⁸ אפשר להניח שנעמן כבר עבר 'מבחנים' מעין אלו, אך ללא הועיל.

מסתבר, כי בבואו אל אלישע סבר נעמן וסברו עבדיו כי אין זה מן הנמנע שנעמן יידרש אף כאן לעשיית מעשים מעין אלו, ולמאמץ הכרוך במעשה כזה היה נעמן מוכן.

טיעונם של עבדי נעמן מנסה להשפיע על נעמן לא רק בהיגיון שבו, בהיותו מנוסח קל וחומר, אלא גם בדרך נוספת: התייחסותם להוראת אלישע במשתמע כ'דבר קטן' מצויה בעצם אף בדברי נעמן עצמו שאמר "הֲלֹא טוֹב אֲמַנָּה וּפְרָפֶר נְהָרוֹת דְּמִשְׁק מְלֵל מִיְמֵי יִשְׂרָאֵל". וכוונת דבריו היא: אם יש לרחוץ במי נהר כדי להיטהר, עדיפים מי נהרות דמשק הגדולים על פני נהר הירדן הקטן, ולפיכך "הֲלֹא אֲרַחֵץ בָּהֶם וְנִטְהַרְתִּי".

עבדי נעמן מאמצים לכאורה את הטיעון הזה, שדבר אלישע לרחוץ בירדן הוא 'דבר קטן'. אולם באמת, הצטרפותם לנעמן תוך אישור דבריו היא רק למראית עין. ה'קטנות' שאליה התכוון נעמן היא קטנות של זלזול בערך הדבר, ואילו זו שעליה מדברים העבדים היא קטנות הנובעת מקלות הביצוע. לפיכך ה'קטנות' שבדברי נעמן גורמת לו לְמַאֵן לעשות את דבר אלישע, ואילו ה'קטנות' שבדברי העבדים דווקא מחייבת את ביצוע הדבר הקל והפשוט הזה. נעמן אומר: "הֲלֹא אֲרַחֵץ בָּהֶם - בנהרות דמשק הגדולים) וְנִטְהַרְתִּי", ואילו עבדיו משיבים לו: "הֲלֹא תַעֲשֶׂה" - את דברי הנביא.

נמצא, כי העבדים מצטרפים לכאורה אל דברי נעמן, אולם בעזרת שינוי לוגי קל הם גורמים לכך שבאותו הטעם עצמו שבגללו פסל נעמן את עצת אלישע, הם רואים סיבה לקבלה.

17. במקביל הם מקצרים אף את התוצאה: בפי אלישע היא בת ארבע מילים - "וְיָשֶׁב בְּשָׂרְךָ לְךָ וְיָהָר", והם מקצרים למילה אחת "וְיָהָר". בדרך זו קיצורם אינו נחשד במגמתיות.

18. רבות האגדות בכל העמים ובכל התרבויות המספרות על דרישות כאלו שדרשו קוסמים ממלכים ואנשי שררה שבאו להתרפא על ידיהם.

7. הציר המרכזי של הסיפור: נעמן מקבל את עצת עבדיו ונטהר

על פי האמור בסעיף הקודם, ניתן לסכם ולומר, כי עבדי נעמן היו האנשים הנכונים בזמן הנכון; הם נתנו לאדונם עצה בנסיבות המתאימות, וניסחו את דבריהם בתבונה ובכוח שכנוע. דבריהם השפיעו אפוא על נעמן, וללא אומר ודברים הוא עושה כעצתם:

יָד וַיֵּרָד, וַיִּטְבַּל בַּיַּרְדֵּן שִׁבְעַת פְּעָמִים כְּדַבַּר אִישׁ הָאֱלֹהִים.

השוואת הוראתו של אלישע - "הֲלוֹךְ וְרַחֲצֵתָ שִׁבְעַת פְּעָמִים בַּיַּרְדֵּן" (פסוק י) - לתיאור מעשיו של נעמן, מבליטה את המרת השורש הל"ך בשורש יר"ד. נדמה כי הכתוב מעוניין להשמיענו כי הליכתו של נעמן לירדן, ירידה היא לו, כפיפת ראש וביטוי של ענווה, ויש בה ויתור על גאוותו הקודמת.¹⁹

מובן ש'ירידה' זו של נעמן היא 'ירידה לצורך עלייה'. אם הובטח נעמן בדברי אלישע כי בעשותו כן:

י וַיֵּשֶׁב בְּשָׂרְךָ לֶךָ וְיָטָהָר.

הרי שבפועל זכה ליותר מכך:

יָד וַיֵּשֶׁב בְּשָׂרוֹ כְּבָשָׂר נַעַר קַטָּן וַיִּטָּהָר.

נעמן, שנאות לרדת אל הירדן ולטבול במימי ישראל, עולה מן הירדן כאישיות חדשה: לא רק בשרו הוא כבשר נער קטן, אלא אף נשמתו מטהרת מסיגי הגאווה, והיא מוכנה להכרה חדשה ונעלה.

19. הדגשת מוטיב 'הירידה' במעשיו של נעמן בלשון הכתוב באה לידי ביטוי גם במשחק המילים "וַיֵּרָד... בַּיַּרְדֵּן". נראה, כי כוונה זו גרמה לשינוי סדר המילים בתיאור מעשיו של נעמן מזה שבהוראת אלישע.